ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 17, številka 4, december 2013 · ISSN 1408-2969

FREGE IN FILOZOFSKA ANALIZA

Borut Cerkovnik

Filozofska analiza Gottloba Fregeja

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Citiranje: Borut Cerkovnik, »Filozofska analiza Gottloba Fregeja«, *Analiza: časopis za kritično misel* 17, št. 4 (2013): 133–152.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Borut Cerkovnik
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

FILOZOFSKA ANALIZA GOTTLOBA FREGEJA

Članek obravnava del pojmovanja filozofske analize v najzgodnejši analitični tradiciji, kakor ga je oblikoval Gottlob Frege. Sledeč Michaelu Beaneyu, ki v geslu *Stanfordske filozofske enciklopedije* vidike filozofske analize opredeli kot *regresivna analiza, dekompozicijska analiza, interpretativna analiza, povezovalna analiza*, pokažem, da je bila filozofska analiza, ki jo je za potrebe regresivne v svojih delih razvil Frege, interpretativno. V tem okviru je Frege z razlikovanjem med *Sinn* in *Bedeutung* postavil tudi temelje sodobne filozofije jezika.

Ključne besede: filozofska analiza, eksistenca, smisel, referenca, Gottlob Frege.

1. Logično-filozofska analiza

V svojem prispevku na spletnih straneh *Stanfordske filozofske enciklopedije* Michael Beaney (2003) iz zgodovine filozofije od antike dalje izpostavi sledeče glavne vidike filozofske analize:

(i) vidik zvajanja (regresija),

(ii) vidik razstavljanja (dekompozicija),[1]

(iii) vidik preoblikovanja (transformacija),

(iv) vidik soodvisnosti (povezovanje).

Na kratko bi lahko navedene vidike filozofske analize predstavili takole. Regresivna analiza je iskanje (prvih) načel, iz katerih nameravamo v procesu sinteze dokazati predpostavljeno. Dekompozicijska analiza je razčlenjevanje pojmov ali stavkov v njihove enostavnejše (morda celo elementarne) sestavine – nasprotna sintezi. Transformacijska (interpretativna) analiza je prevajanje oziroma parafraziranje stavkov v primerno obliko. V tradiciji, ki jo je začel Frege, je to seveda *logična oblika stavka.* Povezovalna analiza, ki je prav tako interpretativna, je opredeljevanje odnosov med pojmi v okviru nečesa, kar je

[1] Slovarske definicije tako običajno opredeljujejo (filozofsko) analizo.

predpostavljeno kot dano.[2]

Ti vidiki analize so komplementarni, tako da je v zgodovini filozofije vsakokrat morda prevladoval kakšen od njih, mnogokrat pa so bili na različne načine povezani; na primer pri Descartesu, ki je poleg iskanja temelja v *Meditacijah*, ki izpostavlja regresivni vidik, v *Razpravi o metodi* poudarjal dekompozicionalnega. V zgodnji analitični tradiciji lahko pri Fregeju – za razliko od Russella in Moora, ki sta v njunem uporu proti idealizmu prakticirala tudi dekompozicionalno analizo (spomnimo se, na primer, paradoksa analize,[3] ki ga je izpostavil Moore) – v njegovem naporu, da bi izpeljal aritmetiko iz logike, pri čemer prihaja v ospredje regresivni vidik analize, na vsakem koraku izpostavimo prav *interpretativno analizo.*

Ena od temeljnih postavk logično-filozofske analize, ki je zasnovana na Fregejevih izhodiščih, je v tem, da lahko gramatikalna oblika stavkov prekriva in zamegljuje njihovo logično obliko. Skupaj z Rylom bi lahko rekli, da je gramatikalna oblika nekaterih vrst stavkov zavajajoča, saj so izrazi v njih »položeni v takšne gramatikalne ali sintaktične oblike, ki so v nekem dokazljivem smislu *neprimerne* za stanja stvari, ki jih beležijo (oziroma za domnevna stanja stvari, za katera trdijo, da jih beležijo)« (Ryle, 2009: 41).[4] Logično-filozofska analiza prevaja stavke iz njihove gramatikalne oblike v njihovo logično obliko, ki se izogne dvoumnostim gramatikalnih oblik. Rezultat logično-filozofske analize so logične oblike stavkov, ki izražajo njihove resničnostne pogoje: situacije, v katerih so resnični, in situacije, v katerih so neresnični.

To, da je stavek kot celota tisto, kar je treba analizirati, ne pa, na primer, predikatov kot znakov za pojme oziroma imena predmetov v izolaciji, je izpostavil Frege (2001a: 23) v uvodu k *Osnovam aritmetike,* ko je »postuliral« svoj tako imenovani kontekstualni princip, da imajo besede pomen samo v celoti (kontekstu) stavka. To isto se pri Russellu izraža v tem, da za svojo analizo v »O denotaciji« (Russell, 1905) in drugod (Russell, 1996) pravi, da gre za analizo v kontekstu (stavka), mladi Wittgenstein pa v *Logično filozofskem traktatu* trdi, da ima (elementarni) stavek samo kot celota smisel [Sim], ne pa njegovi sestavni deli kot taki, ki imajo v okviru celote (elementarnega) stavka referenco oziroma pomen [*Bedeutung*]: »Nur der Satz hat Sinn; nur im Zusammenhang des Satzes hat ein Name Bedeutung.« (TLP 3.3)

[2] Ta vidik filozofske analize je prvič v zgodovini filozofije eksplicitno razvit z Wittgensteinovo metodo *Filozofskih raziskav.*

[3] Če hočemo, na primer, opredeliti pojem »brat«, potem v primeru, da ga opredelimo kot »brat je brat«, povemo s tem sicer nekaj eksaktno točnega, a s tem ne dobimo nobene (nove) informacije, če pa ga opredelimo kot »brat je moški sorojenec«, pa smo sicer pridobili neko (novo) informacijo, vendar pa točnost opredelitve ni zagotovljena (*glej* Moore, 1942)

[4] Rylov članek »Sistematično zavajajoči izrazi« je bil izvorno objavljen v *Proceedings of the Aristotelian Society* leta 1932. Čeprav je res, da je deloma tudi anticipacija tega, čemur Ryle kasneje pravi *kategorialna napaka,* pa v svojem jedru predstavlja povzetek predvsem Russellove teorije opisov in njenih nasledkov.

»Zusammenhang des Satzes« moramo razumeti kot »kontekst stavka«, »Sinn« kot Fregejev smisel in »Bedeutung« kot Fregejev »pomen«. Tako (elementarni) stavek izraža svoj smisel in se nanaša na svoje predmete.

Druga temeljna postavka logično -filozofske analize je javna preverljivost predpostavk in sklepanj, ki je ena izmed glavnih motivacij Fregejevega antipsihologizma, ki je prav tako naveden v uvodu k *Osnovam aritmetike:* »ostro moramo ločevati psihološko od logičnega, subjektivno od objektivnega« (Frege, 2001a: 23). To se kaže v zavračanju tega, da bi stanja in procese razložili v okviru tega, kako ta stanja in procese dojemamo. V uvodu je Frege na istem mestu izpostavil še potrebo po razlikovanju med pojmom in predmetom, ki stoji v središču njegovega razumevanja stavkov.

2. Stavek kot funkcija argumentov

Res je, da bi morali osnovno Fregejevo početje – izpeljati aritmetiko iz logike[5] – opredelili kot regresivno analizo. Vendar je Frege na tej po svoji osnovni nameri neuspeli poti opravil toliko zanimivega interpretativnega dela, da velja za očeta sedaj klasične logike. Izhodišče njegove logične interpretacije stavkov v *Pojmovnem zapisu* [*Begriffschrift*] je razumevanje stavkov kot funkcije v njih vsebovanih imen. Stavčno funkcijo, na primer oblike Fx[6], lahko ontološko vežemo in na ta način povemo nekaj o predmetih sveta, tako da tvorimo:

(a) *singularni stavek*, ki imenovanemu predmetu pripisuje, da ima lastnost F oziroma spada pod pojem F – *Fa*, na primer »Sokrat je umrljiv«;

(b) *partikularni stavek*, ki pravi, da nekaj (vsaj ena ali več stvari ali nemara vse) ima lastnost F oziroma spada pod pojem F – $(\exists x)\ Fx$, na primer »Nekdo je umrljiv«;[7]

(c) *univerzalni stavek*, ki pravi, da ima vsaka stvar lastnost F oziroma spada pod pojem F – $(x)\ Fx$, na primer »Vse je umrljivo«. (Frege, 1879)

Namesto stare, terminske logike, ki je izhajala iz slovnične razlike med subjektom in predikatom, je Frege na podlagi matematičnega razumevanja funkcije razvil novo razlikovanje med argumentom in (stavčno) funkcijo. Če vzamemo neko algebrajsko funkcijo *(glej* Kenny, 2006: 18–19), na primer $x^2 + 1$, potem se glede na vrednosti spremenljivke x spreminja tudi vrednost funkcije (če ima x vrednost 1, potem ima ta funkcija vrednost 2, če ima x vrednost 2, potem

[5] Kjer naj bi logični zakoni veljali za *počela* aritmetičnih, ki naj bi izhajali iz njih.

[6] Le-ta vzpostavlja pojem (lastnost) *biti F*.

[7] V *Begriffschrift* Frege sicer eksistenco izraža z njenim dualom $\neg(x)\neg$, saj je $(\exists x)\ Fx \equiv_L \neg(x)\neg\ Fx$. Zaradi enostavnosti se tukaj izogibam pisanju univerzalnega kvantifikatorja v obliki $(\forall x)$, sicer pa uporabljam formalni zapis, ki sta ga pri nas uveljavila avtorja učbenika *Osnove logike* (Uršič & Markič, 2009) z dodatkom indeksa »L«, s katerim je – kakor v primeru dualnosti eksistenčnega in univerzalnega kvantifikatorja – izražena *logična*, in ne zgolj kontingentna, *ekvivalenca* med izrazoma, kar pomeni, da imata izraza iste resničnostne pogoje oziroma, povedano z drugimi besedami, pomenita isto.

ima ta funkcija vrednost 5 itd.).[8] Frege je vpeljal dve pomembni novosti: kot funkcije je razumel tudi enačbe, na primer enačbo $x^2 = 1$, in razširil pojem funkcije na stavke pogovornega jezika. Tako je miselna vsebina singularnega stavka v *Begriffsschrift* predstavljena kot funkcija argumentov. Frege je to svoje razumevanje še bolj natančno predstavil v predavanju iz leta 1891 z naslovom »Funkcija in pojem«. (Frege, 2001b) Tako je »glavno mesto od x« izraz funkcije, ki ima za svojo funkcijsko vrednost Ljubljano, če na mesto *x* (ki je mesto argumenta te funkcije) vstavimo Slovenija, če pa vstavimo Hrvaška, pa se nanaša na Zagreb itd. Celoto, ki nastane z nasičenjem te funkcije – na primer »glavno mesto Slovenije« – pa Frege razume kot lastno ime: »Ta izraz očitno zastopa lastno ime in pomeni neki predmet.« (Frege, 2001b: 131) Russell kasneje takšne izraze razume kot določne opise, ki se razlikujejo tako od običajnih kot od pravih logičnih imen.

Kako pa je s trdilnimi stavki, ki govorijo o posamičnih stvareh? Če rečemo »Cezar je osvojil Galijo«, potem je v tem primeru drugi del tega stavka – »je osvojil Galijo« – nenasičen; »in sklenjen smisel pride na dan šele, ko je to mesto zapolnjeno z lastnim imenom ali izrazom, ki zastopa lastno ime. Tudi tu imenujem pomen tega nenasičenega dela funkcija. V tem primeru je argument Cezar.« (ibid.) To pa še ni vse. Stavek »Cezar je osvojil Galijo« lahko razumemo *(glej* Kenny, 2006: 18) tako, kot da označuje – kakor je že navedeno – zapolnitev funkcije

x je osvojil Galijo,

ki ima za argument Cezarja, ali zapolnitev funkcije

Cezar je osvojil *x*,

ki ima za argument Galijo; ali pa – in tu je še nadaljnja prednost Fregejeve pred aristotelovsko logiko, saj zmore operirati tudi z veččlenimi predikati – zapolnitev funkcije

x je osvojil *y*,

kjer kot argumenta nastopata Cezar, ki zapolni *x,* in Galija, ki zapolni *y*. »Nepopolne izraze, ki označujejo te funkcije, lahko sedaj – v nasprotju z gramatikalnimi – imenujemo ‘predikati’ v logičnem smislu.« (Kenny, 2006: 18)

Kot funkcije opredeli Frege tudi enačbe,[9] na primer $x^2 = 1$, ki dobi, če zamenjamo x z -l, vrednost Resnica, če z 0, vrednost Neresnica, če z 1, spet vrednost Resnica, če z 2, pa spet vrednost Neresnica itd. Podobno gleda Frege tudi na stavčne funkcije, saj se že obravnavana stavčna funkcija x *je osvojil Galijo,* če *x*

[8] Seveda ima funkcija lahko tudi več argumentov, kot to, na primer, velja za funkcijo $x^2 + y$ ali $2xy + z$.

[9] In tudi neenačbe: »Znakom +, – itd., ki jih uporabljamo za tvorbo funkcijskih izrazov, najprej dodam še znake =, <, >, tako da lahko na primer govorim o funkciji $x^2 + 1$, kjer *x* kot prej zastopa argument.« (Frege, 2001b: 128)

zamenjamo s Cezar in tako dobimo stavek »Cezar je osvojil Galijo«, nanaša na Resnico (tako kot zgoraj $1^2 = 1$), če pa x zamenjamo s Pompej[10] in tako dobimo stavek »Pompej je osvojil Galijo«, pa se nanaša na Neresnico (tako kot zgoraj $2^2 = 1$):

»Ne bomo ostali pri enačbah in neenačbah. Jezikovna oblika enačb je trdilni stavek. Ta vsebuje kot smisel [*Sinn* – op. B. C.] neko misel – ali ima vsaj pretenzijo po tem – in ta misel je na splošno resnična ali neresnična, tj. na splošno ima neko resničnostno vrednost, ki jo lahko dojamemo kot pomen [*Bedeutung* – op. B. C.] stavka, enako kot je število 4 pomen izraza '2 x 2' ali kot je London pomen izraza 'glavno mesto Anglije'.« (Frege, 2001b: 131)

V osnovi je torej razumevanje stavka kot funkcije v članku »Funkcija in pojem« enako kot v *Pojmovnem zapisu*, vendar mu je Frege tukaj na novo dodal razlikovanje med stavčnim smislom in pomenom. Kenny (2006, 19) izpostavlja, da

»mu je bilo malo logikov oziroma filozofov pripravljenih slediti v tem, da bi imeli stavke za imena predmetov, ki bi jih lahko označili kot 'Resnica' in 'Neresnica'.[11] Tudi Wittgenstein je to zavrnil; je pa sledil Fregeju pri zamenjavi tradicionalnega pojma subjekta in predikata s konceptoma funkcije in argumenta (TLP 3.333 itd.) in v tem, da je tudi on imenoval resnico in neresnico vsake propozicije njena 'resničnostna vrednost' (TLP 4.063 itd.).«

Če torej v aristotelovski terminski logiki lahko nastopa samo povezava pojma, izraženega s subjektom, in pojma, izraženega s predikatom, se po Fregeju v *singularnem stavku* vzpostavlja »nasičenost« funkcije z argumentom. Kot poudarja Ule (1982: 41), je za Fregeja bistveno, da predikat tu zastopa pojem (funkcijo) *biti P* in ne gole lastnosti *P*. Takšen zapis, kjer predikat ustreza izrazu » je *P*« oziroma »x je *P*«, zato natančnejše izraža to, kar poskuša izraziti običajni jezik, kjer uporablja kvantificirane izraze. Kjerkoli – za razliko od singularnih stavkov – v nekem stavku nastopi spremenljivka, ta za Fregeja izpostavlja mesto argumenta sodbe. Kvantifikatorji, ki lahko nastopajo »pred« takšnimi izrazi, pa se nanašajo na funkcijo. Funkcija določa *vsebino* sodbe, kvantifikatorji pa povedo, *za kolikšni del* takšne vsebine gre: za vso, ničelno, delno izpolnjeno ali delno neizpolnjeno.

Na podlagi navedenega razumevanja stavka – kot funkcije v njem vsebovanih delov – Frege izpostavi štiri *različne logične oblike stavkov*, ki imajo vse isto (subjektnopredikatno) *gramatikalno* obliko: S je *P*. Gre za različno vlogo besedice »je« v takšnih stavkih. Stavke, ki imajo – gramatikalno gledano – vsi enako obliko in bi, če bi to bila to tudi njihova logična oblika, imeli vsi enake

[10] Primer s Pompejem sem si izposodil od Kennyja (2006: 19).

[11] Resnico in Neresnico je Frege uvrstil v tako imenovano Tretje kraljestvo, kamor je uvrščal tudi druge abstraktne bitnosti (pojme, števila in misli), ki niso prostorsko-časovne.

resničnostne pogoje, Frege motri različno:

(i) »je« kot *izraz kopule*: *Fa*, na primer »Venera je planet«;

(ii) »je« kot *izraz podrejenosti enega pojma drugemu*: (x) $(Fx \supset Gx)$, na primer »Konj je sesalec«;

(iii) »je« kot *izraz identitete*: $a = b$, na primer »Večernica je Danica«;

(iv) »je« kot *izraz eksistence*: $(\exists x)$ *Fx*, na primer »Obstaja južni otok«.[12] (Frege, 1879; *glej* Haaparanta, 1986: 157)

Kakor je lepo zbrano v izdajateljskem uvodu k Fregejevim *Spisom k logiki in filozofiji jezika* (Frege, 2001: XV-XVI), so njegovi primeri za (i) »7 je praštevilo«,)Sokrat je umrljiv«, »Tisti, ki je odkril gibanje planetov, je človek z imenom 'Kopernik'«; za (ii) »Konj je rastlinojeda žival« v smislu »Konji so rastlinojede živali« n za (iii) »- 1 je najmanjše negativno celo število«, »Jutranjica je večernica«, »Tisti, ki je odkril gibanje planetov, je Kopernik«. Seveda, kakor bo še bolj natančno razloženo kasneje, za (iv) ne gre, na primer, »Bog obstaja«, ampak »Obstaja nekaj, kar se imenuje 'Bog'«, kjer pa »imenovati se 'Bog'« ni lastno ime, ampak predikat.

Navedene oblike stavkov imajo različne resničnostne pogoje oziroma pomen v širšem smislu. Resničnostni pogoji za (iii) in (iv) bodo obravnavani kasneje, za (i) in (ii) pa je razlika med drugim tudi v tem, da če, na primer, trdimo, da je Muri pes, potem bo stavek, ki to opisuje, če Murija ni, po Fregeju nesmiseln,[13]»[13] saj ne bo ničesar, na kar bi se lahko nanašal predikat »biti pes«; za izumrle dinozavre pa (še vedno) velja, da so plazilci, čeprav jih (več) ni. V tem zadnjem primeru gre za odnos med pojmoma »biti dinozaver« in »biti plazilec«. Frege je bil pri tem zelo tankočuten, ko je opozarjal, da moramo razlikovati med imeni in predikati, ker drugače ne moremo več razlikovati med pripadnostjo – ta *predmet* spada *pod* ta *pojem* – nekemu pojmu (»Venera je planet«) in tem, da je en *pojem podrejen* drugemu *pojmu* (»Konj je sesalec«). Frege striktno loči med *lastnostjo predmeta*, to je pojmom, pod katerega neki predmet spada, in *značilnostjo* nekega *pojma*, to je pojmom, ki mu je ta pojem podrejen. In jasno je tudi, da te distinkcije ne bi mogli

3. Univerzalni, partikularni in singularni stavki

Frege je pokazal, da je silogistična logika ne pozna načelne razlike med singularnimi in splošnejšimi (partikularnimi, univerzalnimi) stavki, svojo logiko

[12] Navedeno seveda krasno zapiše Kajetan Kovič v svoji pesmi: »Je južni otok. Je.« V nadaljevanju bo še podrobneje pojasnjeno, zakaj se »južni otok« tukaj lahko nanaša samo pojem in ne na predmet. vzpostaviti znotraj gramatikalne razlike med subjektom in predikatom stavka, na kateri temelji tudi aristotelovska logika.

[13] Russell se s Fregejem v tem ne strinja in – na podlagi svojega razumevanja običajnih lastnih imen kot okrajšav za opise – stavke, pri katerih imena ne referirajo, opredeljuje kot neresnične.

pa je utemeljil ravno na *singularnih stavkih*. Ta utemeljitev je nujni pogoj za Fregejevo vzpostavitev njemu lastne teorije pomena in tudi izhodišče vsake označevalne teorije pomena v analitični tradiciji. Ne mislim, da ne bi mogle k njegovi opredelitvi pomena stavkov in v njih vsebovanih delov pripeljati tudi druge poti, vendar pa Frege, kakor pred njim že Aristotel, izhaja iz svojega formalizma. Čeprav pri formalizmu ne ostane.

Frege v svoj zapis »prevede« aristotelske sodbe A, E, I in O:

A*: $(x)\,(Sx \supset Px)$

E*: $(x)\,(Sx \supset \neg Px)$

I*: $(\exists x)\,(Sx \wedge Px)$

O*: $(\exists x)\,(Sx \wedge \neg Px)$

Hkrati pa njegov zapis omogoči oblikovanje izjav, ki jih v aristotelovski tradiciji ni bilo mogoče izraziti nedvoumno. Vprašanje je, na primer, bilo, kako razumeti stavek »Sokrat je človek«: kot partikularni ali univerzalni stavek, torej kot »Nekateri, ki so Sokrat, so ljudje« ali kot »Vsi, ki so Sokrat, so ljudje«. Frege »Sokrat je človek« razume kot singularni stavek, v katerem ime »Sokrat« nasiči predikat »biti človek«. Ena od bistvenih stvari pri tem je, da Frege splošnim sodbam odreče eksistencialno podporo.[14] Kakor poudarja Beaney (1996: 54), v § 47 *Osnov aritmetike* postane jasno, zakaj Frege razume aristotelovsko splošnotrdilno sodbo »Vsi *S* so *P«* tako, da ta izraža *podrejenost* enega pojma drugemu (prvi je prikazan s predikatoma »S«, *drugi s »P«),* ne pa, da takšna sodba izraža *vsebovanje* nekega predmeta ali predmetov *(nekaterih* ali *vseh* S-jev) v nekem pojmu (P). Splošnega – univerzalno kvantificiranega – stavka Frege ne razume tako, da iz njega sledi, da *obstajajo* neki predmeti, ki spadajo pod pojma, o katerih je govor v takšni sodbi. Frege argumentira, da stavek »Vsi kiti so sesalci« govori o pojmih in ne o živalih, ker če vprašamo, o katerih živalih govorimo, ni niti ene, ki bi jo lahko izbrali. Takole zapiše:

> »Seveda se za stavek ‘Vsi kiti so sesalci’ na prvi pogled zdi, da obravnava živali, ne pa pojmov; če pa vprašamo, o kateri živali potem govori, ne moremo pokazati nobene. Tudi če predpostavimo, da je pred nami kakšen kit, o njem vendar naš stavek ne trdi ničesar. Iz našega stavka ne moremo sklepati, da je žival pred nami sesalec, ne da bi dodali stavek, da je to kit – o tem pa naš stavek ne pove ničesar. Nasploh ni mogoče govoriti o nekem predmetu, ne da bi ga nekako označili ali poimenovali.[15] Beseda ‘kit’ pa ne

[14] Tako aristotelska A-sodba v Aristotelovem smislu – povedano v Fregejevem »jeziku« – pravzaprav pravi naslednje: $(x)\,(Fx \supset Gx) \wedge (\exists x)\,Fx$.

[15] Bodisi se nanj nanašamo s spremenljivko eksistenčnega kvantifikatorja: $(\exists x)$(*x* je kit); poimenujemo pa z imenom. To sta edina možna načina, da pokažemo nanj. Sodba »Vsi kiti so sesalci« ne vsebuje ničesar od tega. Ta sodba ne trdi obstoja česarkoli, ampak vzpostavlja samo *pogojni odnos med obstojem kitov in živali.* Ta odnos ostane takšen, kakršen je, pa če so kiti ali pa jih ni.

> poimenuje nobenega posameznega bitja. Če kdo ugovarja, da sicer res ni govora o kakšnem posameznem, določenem predmetu, temveč o nekem nedoločenem, pa sem sam mnenja, da je ‘nedoločen predmet’ samo drugi izraz za ‘pojem’, in sicer slab, protisloven izraz. Tudi ko bi ta stavek upravičili samo z opazovanjem posameznih živali, to ne dokazuje ničesar glede njegove vsebine. Za vprašanje, o čem govori, je irelevantno, ali je resničen ali ne ali iz kakšnih razlogov ga imamo za resničnega.« (Frege, 2001a: 70)

Če bi opazoval posamezno žival, da bi ugotovil, ali je stavek »Vsi kiti so sesalci« resničen ali ne, lahko vsaj vem, katera njegova vsebina je neodvisna od tega, ali je ta stavek resničen ali neresničen. Ta *vsebina* je ravno *podrejenost* pojma »kit« pojmu »sesalec«. Drugače je s *singularnimi stavki*, ki vsebujejo ime individua, in *partikularnimi stavki*, ki po Fregejevem mnenju trdijo ravno eksistenco predmetov, – ki spadajo pod pojma, ki nastopata v stavkih (na primer v stavku »Nekateri ljudje so zlobni«). Ker univerzalni stavki ne nudijo eksistenčne podpore, morajo takšno podporo nuditi partikularni in singularni stavki. Torej morajo biti vsaj nekateri stavki našega jezika po Fregeju takšni, da govorijo o nečem, to *nekaj* pa Frege vedno razume v ontološkem smislu, kot nekaj, kar obstaja *neodvisno* od našega mišljenja in jezika.

Beaney (1996: 55–56) v oporo tej ontološki zavezanosti partikularnih in singularnih stavkov navaja razpravo med Fregejem in teologom Bernardom Pünjerjem iz časa kmalu po objavi *Pojmovnega zapisa.* Frege tu zastopa stališče, da »Nekateri ljudje so Nemci« pomeni isto kot »Obstajajo ljudje, ki so Nemci«. Nadalje trdi, da – prav tako, kot iz »Sachse je človek« sledi »Obstajajo ljudje« – iz »Sachse je človek« in »Sache je Nemec« sledi »Nekateri ljudje so Nemci« oziroma »Obstajajo Nemci, ki so ljudje«. Pünjer zagovarja nasprotno mnenje, da »Nekateri ljudje so Nemci« ne pomeni isto kot »Obstajajo Nemci, ki so ljudje« in da »Obstajajo ljudje« ne more biti izpeljan samo iz »Sachse je človek« – za izpeljavo tega stavka po njegovem mnenju potrebujemo še stavek »Sachse obstaja«. Frege je zato prisiljen k argumentaciji za svoje stališče:

> »Moj odgovor k temu bi bil: če za ‘Sachse obstaja’ predpostavljamo, da pomeni ‘Beseda “Sachse” ni samo prazen zvok, ampak nekaj označuje’, potem je res, da mora biti zadovoljen pogoj ‘Sachse obstaja’. Toda to ni neka nova premisa, ampak *predpostavka* vseh naših besed – predpostavka, ki spremlja vse naše govorjenje. Pravila logike vedno predpostavljajo, *da besede, ki jih uporabljamo, niso prazne, da naši stavki izražajo sodbe, da se zgolj ne igramo z besedami.*[16] (poudaril B. C.) Brž ko ‘Sachse je človek’ izraža neko dejansko sodbo, mora beseda ‘Sachse’ nekaj označevati in v tem primeru ne potrebujemo neke nadaljnje premise, zato da bi iz njega

[16] Tukaj se pokaže, da sta Fregejeva razloga za zavračanje psihologizma in formalizma zelo blizu.

izpeljali ‘Obstaja človek’.« (Frege, <1884)

Tako bi lahko rekli, da singularni stavek pri Fregeju pravzaprav pomeni

$Aa \equiv_L (\exists x)\,(a = x \wedge Ax)$,

kjer je *»Ax«* poljuben predikat razen navideznega predikata eksistence, ki pa seveda ni predikat, kakor bomo videli spodaj, »a« pa poljubno lastno ime. Takšno razumevanje singularnih (elementarnih) stavkov eksplicitno zagovarja Ludwig Wittgenstein v *Logično filozofskem traktatu* (5.47), menim pa, da je to – vsaj implicitno – tudi Fregejevo stališče.

4. Eksistenca

Frege se v omenjenem »Dialogu s Pünjerjem« (Frege, 1884) naveže na Kantovo misel, da »eksistenca ni realen predikat«. Če bi namreč eksistenca bila realen predikat, bi bila bodisi (i) lastnost predmeta bodisi (ii) značilnost pojma. Tako bi eksistenca nastopala bodisi tako

(i) Ea,

kjer funkcija Ex zastopa predikat (pojem) »biti obstoječ« (»eksistirati«), a pa ime poljubnega predmeta, bodisi tako

(ii) $(x)\,(Ax \supset Ex)$,

kjer funkcija Ax zastopa poljuben predikat (pojem), Ex pa predikat (pojem) »biti obstoječ« (»eksistirati«).

Frege v tem dialogu pokaže, da bi bila eksistenca v obeh primerih neinformativen (nujen) predikat, kot takšen pa ni primeren, saj nekatere stvari obstajajo, druge, ki bi lahko, pa ne; in če bi eksistenca bila realen predikat, bi morala stvari razdeliti v takšna dva razreda. Frege v obeh primerih izhaja iz zgoraj navedenega razumevanja univerzalnih, partikularnih in singularnih stavkov, celoten njegov argument pa ima obliko dvakratnega dvojnega *reductio ad absurdum.*

Če predpostavimo, da obstaja neka stvar, ki jo imenujemo a, potem je možno, da ta stvar ne bi obstajala. Takšna možnost pa privede v protislovno situacijo, da

(iκ) $(x)\,(a \neq x \vee \neg Ex)$.

To pa je za Fregeja nemogoče, saj, kakor meni, ne bi smela biti dopuščena možnost, da se *poljubno* ime ne nanaša na nič ali pa ne bi bilo ničesar, kar bi obstajalo. Iz tega bi namreč sledilo, da o ničemer ne moremo nič povedati, smiselnost našega govora bi, tako rekoč, izpuhtela v nič. Tako je Frege prisiljen zanikati predpostavko, da bi bilo možno, da poljuben predmet, označen z a, ne bi obstajal (kjer je eksistenca razumljena kot lastnost tega predmeta). V tem primeru pa bi bila eksistenca nujna in zato neinformativna lastnost. Zato zanika, da je

eksistenca lastnost predmeta (realen predikat v tem smislu).

Po drugi strani pa eksistenca, razumljena kot realen predikat, ne more biti tudi značilnost poljubnega pojma, saj bi nas predpostavka njene kontingentnosti znova pripeljala v protislovje, tokrat sledeče oblike:

(iiκ) $(\exists x)\,(Ax \wedge \neg Ex)$.

Ker je protislovno, da bi obstajale stvari, ki bi spadale pod določen pojem, in hkrati ne bi obstajale, Frege tudi v tem primeru zanika predpostavko, da je možno, da ne bi bilo res, da za poljuben pojem velja, da je podrejen pojmu eksistence. Iz tega spet sledi nujnost oziroma neinformativnost eksistence, če jo razumemo kot značilnost pojmov (realen predikat v tem smislu), zato je tudi ta interpretacija pojma eksistence za Fregeja nesprejemljiva. Tako v omenjenem dialogu pokaže, da eksistenca ni realen predikat. V obeh primerih bi bila drugačna možnost v tem, da bi zanikali primernost navedenih interpretacij singularnih, partikularnih in univerzalnih stavkov, o čemer pa Frege sploh ne razmišlja, saj celotna njegova logika temelji na teh interpretacijah.

Kako pa lahko eksistenco, če ni realen predikat, sploh smiselno motrimo, pa Frege pokaže v 45—54 *Osnov aritmetike*. Pri tem se nasloni na svojo interpretacijo števil, ki jih ne pripisujemo predmetom, ampak pojmom. Kakor pravi: »Števila so pripisana samo pojmom, pod katere spravimo zunanje in notranje, prostorsko in časovno, neprostorsko in nečasovno.« (Frege, 2001a: 71) In prav tako, kakor števila pripisujemo pojmom, njim pripisujemo tudi eksistenco (lahko jo pa seveda tudi zanikamo). Tu Frege izrecno poudari, da moramo razlikovati med lastnostmi in značilnostmi pojmov, saj so »značilnosti lastnosti stvari, ki spadajo pod ta pojem, ne lastnosti pojma« (Frege, 2001 a: 73), potem pa poda dokončno sodbo o tem, kako opredeliti eksistenco:

> »Tako ‘pravokoten’ ni lastnost pojma ‘pravokotni trikotnik’[17]; stavek, da ne obstaja pravokotni, premočrtni enakostranični trikotnik, pa izraža neko lastnost pojma ‘pravokotni, premočrtni, enakostranični trikotnik’ – temu pojmu je pripisano število nič.
>
> V tem pogledu je eksistenca podobna številu. Zatrditev eksistence ni pač nič drugega kot zanikanje števila nič.« (ibid.)

Frege je tu popolnoma jasen: s pripisovanjem ali zanikanjem pripisovanja eksistence pojmom imamo tako zahtevano kontingenco eksistence – nekatere stvari obstajajo, nekatere, ki bi lahko, pa ne. Tako, recimo, ne obstaja nekaj, kar bi opisali kot »Merkurjeva luna«, obstaja pa nekaj, kar bi opisali kot »Zemljina luna«. Izraženo v metajeziku, lastnost *eksistence* pove, da določen pojem *ni prazen*, lastnost *neeksistence* pa, da določen pojem *je prazen*, *v* predmetnem

[17] Temveč je njegova značilnost, saj je pojem »biti pravokoten« nadrejen pojmu »biti pravokotni trikotnik«, kar bi izrazili z »Vsak pravokotni trikotnik je pravokoten«.

jeziku pa enostavno to, da takšni in takšni predmeti so ali pa da jih ni.

Kako pa bi Frege vendarle nekako izrazil eksistenco imenovanega predmeta, saj, kakor sem izpostavil zgoraj, v »Dialogu s Pünjerjem« sam pravi, da je »Sachse obstaja«, kjer je Sache lastno ime, *»predpostavka* vseh naših besed – predpostavka, ki spremlja vse naše govorjenje«. Ta predpostavka sledi tudi iz podanega razumevanja singularnega stavka kot $Aa \equiv_L (\exists x)\,(a = x \wedge Ax)$, torej

$(\exists x)\,(a = x)$.

Enostavno povedano, stavek te (singularne) oblike *ne* pove – če vzamemo, da je *a* navedeni Sache -, da Sache obstaja, saj bi nas to vodilo v zgoraj prikazano protislovje, ampak izraža,[18] da *obstaja predmet, ki se imenuje »Sache«*. V tem primeru seveda »imenovati se 'Sache'« ni lastno ime, ampak (individualni) pojem, za katerega predpostavljamo, da ni prazen. Morda bi bilo bolje reči z Wittgensteinom, da singularni stavek oblike *Fa* zgolj kaže obstoj predmeta, imenovanega »*a*«:

> Tako neki stavek »*fa*« kaže, da se v njegovem smislu nahaja predmet *a*, dva stavka »*fa*« in »*ga*«, da je v obeh govor o istem predmetu. (TLP 4.1211(1))

Eksistenca torej – lahko bi tako rekli – ne pripada običajnim pojmom, s katerimi se nanašamo na predmete, ampak se s pojmom eksistence nanašamo ravno na kakšen običajen pojem, kadar o njem zatrjujemo, da ima vsaj eno uprimeritev – predmet, ki spada podenj. Tu smo si pri govoru o stavkih, ki zatrjujejo eksistenco, pomagali z metajezikom, in sicer na drugačen način kot Frege, ki, nanašajoč se na *Osnove aritmetike*, v članku »O pojmu in predmetu« pravi: »Eksistenco sem imenoval lastnost pojma. Kako to mislim, bo postalo jasno na primeru. V stavku 'Obstaja vsaj en kvadratni koren od 4' ni npr. izjavljeno nič o določenem številu 2, niti o –2, ampak o pojmu, *namreč kvadratni koren od 4,* da ta ni prazen.« (Frege, 2001d: 174) Predikativna narava pojma eksistence je kasneje še nadalje utemeljena: čeprav v kakšnem stavku (na primer »Obstaja južni otok«) pojem »južni otok« ne nastopa kot gramatikalni »subjekt, pa stavek o njem vseeno nekaj izjavi. Lahko ga dojamemo tako, da izraža to, da neki pojem spada pod *višji* pojem.« (ibid.: 175) V opombi Frege doda, da je pojem, ki ga tu imenuje višji, v *Osnovah aritmetike* imenoval pojem drugega reda, v predavanju »Funkcija in pojem« pa pojem druge stopnje, kar pa seveda meri na isto.

Članek »O pojmu in predmetu« poleg navedenega ponavlja utemeljitev *načelne* razlike med predmetom in običajnim pojmom, ki smo jo že obravnavali in ki je v temelju Fregejeve logično-filozofske analize. Znova je poudarjeno, da pojem razume predikativno, imena pa ni mogoče rabiti kot slovničnega predikata, kar

[18] Pri tem je seveda jasno, da formule *Aa, Fa, fa, ga* ipd. kažejo isto obliko stavkov, tako da različne črke in/ali vrste črk in/ali velikosti črk pri tem ne igrajo nobene vloge.

vpliva na različne rabe besedice »je«, ki smo jih že obravnavali. (Frege, 2001d: 168) Naj s Fregejem znova poudarimo, da »lahko neki pojem spada pod višji pojem (na primer pod pojem eksistence, op. B. C.), vendar tega ne smemo mešati s podreditvijo pojma pod drugi pojem« (ibid.: 169). In še: »V mojem načinu izražanja je lahko nekaj istočasno lastnost in značilnost, vendar ne od istega.« (ibid.: 176)

S tem smo obdelali tri vrste rab besedice »je«: kot kopule, kot izraza podrejenosti enega pojma drugemu in kot izraza eksistence. Preostane nam še Fregejeva razlaga oziroma določitev resničnostnih pogojev stavkov identitete, kar je sicer podal že v *Pojmovnem zapisu*, vendar je z uvedbo razlikovanja med *Sinn* in *Bedeutung* svoje stališče spremenil.

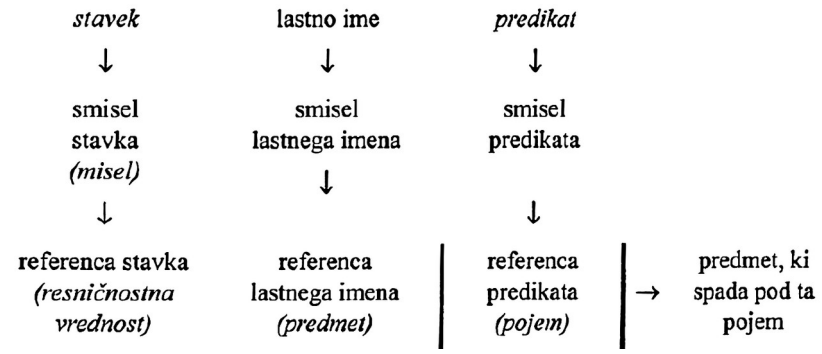
5. Razlikovanje med smislom in referenco

O tem, kaj je vsebina jezikovnih izrazov, Frege v *Pojmovnem zapisu* ni razmišljal veliko, čeprav je tam že razlikoval med »vsebino« in »načinom določitve vsebine«. Določitvi vsebine jezikovnih izrazov – njihovemu pomenu v ohlapnem smislu – se je posvetil v letu 1892 v članku »O smislu in pomenu« (Frege, 2001c), in to predvsem razliki med smislom in referenco lastnih imen (Frege bi dejal: razliki med smislom – *Sinn* – in pomenom – *Bedeutung*), čeprav je o tem razpravljal že v predavanju »Funkcija in pojem« leto prej. Obravnava tudi stavek, katerega smisel in pomen oziroma smisel in referenco je kar nekaj let za tem natančno obdelal še v članku »Der Gedanke« (»Misel«) iz leta 1918 (Frege, 1981), in smisel in referenco predikata, za katerega uporablja tudi izraz pojmovna beseda, saj kot referenco predikata opredeli ravno pojem.

Frege je svoje razlikovanje med *Sinn* in *Bedeutung* dovršil leta 1891. Glede tega, o čemer je stavek, piše tega leta Husserlu: »Kar sem nekoč imenoval s sodbo izrekljiva vsebina, sem sedaj razstavil v misel in resničnostno vrednost. Sojenje v ožjem smislu lahko označimo kot prehod od misli k resničnostni vrednosti.« (Frege, 2001d: 183) Že takrat je imel jasno pojmovanje o tem, kaj jezikovni izrazi izražajo

(svoj smisel) in na kaj se nanašajo (čemur lahko rečemo referenca izrazov). V tem pismu Husserlu 24. maja 1891 (ibid.) je svojo teorijo smisla in reference, v kateri ima lahko vsak jezikovni izraz (Frege je govoril o treh simbolih: lastno ime, predikat in stavek) tako prvo kot drugo, shematično prikazal takole:[19]

[19] Tabelo sem priredil. Izvirno Frege govori o *pojmovni besedi* (predikat), *smislu* in *pomenu* (referenca).

Zelo zanimivo je nadaljevanje pisma, ko Frege argumentira, zakaj je pojem *referenca* predikata in nekaj objektivnega. Ker bi sicer nekatere univerzalne sodbe (na primer »Dinozavri so plazilci«) ostale brez reference oziroma resničnostne vrednosti:

> »Pri pojmovni besedi je do predmeta korak več kot pri lastnem imenu in zadnji korak lahko manjka – tj. pojem je lahko prazen -, ne da bi pojmovna beseda s tem izgubila svojo znanstveno uporabnost. Zadnji korak od pojma do predmeta sem narisal vstran, da bi naznačil, da se zgodi na isti ravni, da imajo pojmi in predmeti isto objektivnost (moje *Osnove*, 47). Za pesniško rabo zadošča, da ima vse neki smisel, za znanstveno rabo pa ne bi smeli manjkati tudi pomeni. V *Osnovah* te razlike med smislom in pomenom še nisem naredil.« (ibid.)

S smislom in referenco lastnih imen se je Frege spopadel v članku »O smislu in pomenu« (Frege, 2001 c). Imena opredeljuje kot znake za predmete in zavrne tako tezo, da je identiteta relacija med predmeti, kot tudi tezo, da je identiteta relacija med znaki,[20] ki jo je zagovarjal v *Pojmovnem zapisu*, ker obe vodita do istega sklepa, da imata stavek $a = a$ in stavek $a = b$, če je resničen, isto spoznavno vrednost. Predpostavka, ki jo vzame od Kanta, pa je – nasprotno -, da je stavek $a = a$ je vedno *a priori* resničen in (po Kantu) analitičen, »medtem ko stavki oblike $a = b$ pogosto vsebujejo zelo dragoceno razširitev našega spoznanja in jih ni mogoče vedno utemeljiti *a priori*« (Frege, 2001c: 143). V primeru, da identiteta izraža relacijo med znaki, je popolnoma arbitrarna[21] in to ne more razložiti informativnosti tega, da je $a = b$. Prav tako ne bi dobili nobene nove informacije, če bi identiteta izražala odnos predmeta do samega sebe.

Torej nobena od tez, niti ta, da je identiteta relacija med predmeti (ki se izčrpa v tem, da gre tukaj za refleksivno relacijo predmeta do samega sebe), niti ta, da je identiteta relacija med znaki (ki se izčrpa v tem, da različna znaka označujeta isto

[20] Wittgenstein, nasprotno, v *Logično filozofskem traktatu* razume identiteto prav tako in ji ne pripisuje nobene informativne moči, ko pravi, da so stavki, ki izražajo identiteto, nesmiselni.

[21] Spomnimo se samo na to, kako z lahkoto si na medmrežju izberemo kakšno uporabniško ime ali vzdevek, ki se nanaša na nas ravno tako kot naše ime in priimek.

stvar), ne moreta razložiti, zakaj imata stavka *a = a* in *a = b* različno spoznavno vrednost. (Frege, 2001c: 143–144) Informativnost lahko po Fregeju razložimo samo tako, da vpeljemo novo bitnost, ki jo imenuje *smisel* in jo opredeli kot *način danosti predmeta.* Tako je stavek *a = b* neresničen, če »a« in »b« označujeta načina danosti, ki sta *načina danosti dveh različnih predmetov.* Stavek *a = b* pa je resničen in informativen hkrati natanko tedaj, ko »a« in »b« označujeta dva različna načina danosti, ki sta načina danosti istega predmeta.

Frege tu imenom pripisuje tako smisel kot referenco in kot ime razume, drugače kot kasneje Russell, tudi izraze, ki jih bo Russell striktno razumel kot določne opise.

Kot *referenco imena* razume Frege *določen predmet*, kot *smisel imena* razume *način danosti* tega *predmeta.* Ker me tukaj ne zanimajo stavki prepričanja in odvisniki, s katerimi si je dal Frege v tem smislu veliko opraviti, se bom omejil samo na izhodišče. Slavni »Večernica« in »Danica« pri Fregeju nastopata kot imeni, ki imata različen smisel – Večernica je dana tako, da se prva pojavi na večernem nebu, Danica je dana tako, da je zadnja vidna na jutranjem nebu – in istega referenta, ki je za ti dve imeni Venera. Frege pravi, da znaku ustreza določen smisel, temu pa spet določen referent *[Bedeutung]*.

Načina danosti predmeta (smisel imen), na katerega se nanašata »Večernica« in »Danica«, sta različna. Čeprav imata istega referenta, se vseeno razlikujeta v »pomenu«:[22] »Večernica« *pomeni* »nebesno telo, ki se kot prvo pojavi na večernem nebu«, medtem ko »Danica« pomeni »nebesno telo, ki je zadnje vidno na jutranjem nebu«. Pod črto Frege razlaga, da imenu »Aristotel« lahko pripišemo več pomenov, ga vežemo z različnimi opisi: »Platonov učenec in učitelj Aleksandra Makedonskega«, »Tisti, ki je rojen v Stagiri« itd. Nekdo, ki ne bi vedel, da, na primer, drugi od navedenih opisov pritiče Aristotelu, bi menil, da je stavek »Aristotel je rojen v Stagiri« neresničen. Ker pa je resničen tudi stavek »Platonov učenec je rojen v Stagiri«, mora imeti tudi določni opis »Platonov učenec« referenta, ta predmet je Aristotel. Če pa se vsak izraz na svoj predmet lahko po Fregeju nanaša samo preko svojega smisla, mora imeti smisel tudi opis »Platonov učenec«. Njegov smisel pa je ravno *način danosti Aristotela*, ki ga opisuje. (Frege, 2001c: 143–144)

Frege – analogno referenci imena – referenco predikata identificira s *pojmom*, njegov smisel pa z miselno vsebino predikata. Smisel stavka je v *Der Gedanke* dokončno označen kot misel, ki jo izraža stavek. Misel je nekaj idealno objektivnega (v logiki jo identificiramo s *proposition).* Splošno stališče Fregeja pa je: *smisel določa predmet*[23] *jezikovne bitnosti, ki jo ta bitnost izraža.* Glede na

[22] Natančneje v delu pomena (v širšem smislu), ki mu Frege pravi smisel [*Sinn*], ki opredeljuje pomen [*Bedeutung*] v ožjem smislu.

[23] Pri tej formulaciji seveda razumem »predmet« v širšem smislu kot bitnost, na katero referira jezikovni izraz, to pa lahko naredi samo s pomočjo svojega smisla: predmet misli (smisel stavka) je resničnostna vrednost,

to ima vsak simbol (ime, predikat, stavek) najprej – če seveda ni nesmiseln – smisel. Pri lastnem imenu je njegov smisel običajno ekspliciran z neko *množico lastnosti*, ki naj bi jih imel *predmet*, na katerega se nanašamo z njim (v primeru »Večernice« je to »biti nebesno telo, ki je prvo vidno na večernem nebu«), ki določa referenco. Predmet, ki ga imenujemo »Večernica«, je *nebesno telo, ki je takšno, da ga vidimo zvečer najprej).* Tako smisel določa referenco, obratno pa za Fregeja ne velja.

Relacija reference ni neposredna relacija med imenom in predmetom, ampak se ime preko svojega smisla nanaša na predmet. Imena so po Fregejevem stališču najprej opisovalna, da bi lahko referirala.[24] V skladu s Fregejem ima neki izraz lahko smisel, ne da bi imel tudi referenco. To se zgodi pri opisih kot »največje praštevilo« in je nekoč veljalo za »prvi človek na luni« – večina ljudi je že pred pristankom Apolla na luni, še preden je obstajal referent tega opisa (Neil Armstrong), vedela, kaj ta izraz pomeni – in tako dalje. Ugovor Fregeju na tem mestu bi lahko bil, da se lahko referenca nekega izraza spreminja iz situacije v situacijo. Izraz »prvi človek na luni« leta 1960 ni imel reference, sedaj pa ima za referenta Neila Armstronga. Prav dobro si lahko zamislimo, da bi – če bi se zgodovina dogajala drugače – bil prvi človek na luni Buzz Aldrin, zato bi bil referent imena »prvi človek na luni« on in ne Armstrong. Če se spremeni referenca nekega izraza, se lahko spremeni tudi resničnostna vrednost stavkov, v katerih ta izraz nastopa. Frege se ne bi strinjal s tem, ker sta zanj misel in njena resnica oziroma neresnica nekaj objektivnega. Tudi smisel izjave, ki vsebuje opredelitev časa, je za Fregeja *izvenčasovna*. Prav tako njena resničnostna vrednost.

Frege o smislu jezikovnih izrazov ni povedal česa bistveno več, ker ga zanimali predvsem izrazi, ki nastopajo v znanstvenih sodbah. Za znake, ki jih uporablja znanost, po Fregejevem mnenju ni dovolj, da imajo samo smisel – kaj takšnega dopušča sicer za tiste znake, ki nastopajo v kakšni fiktivni zgodbi -, ampak morajo imeti tudi referenco, nanašati se morajo na nekaj objektivnega. Smisel izraza način danosti referenta) ima za Fregeja predvsem vlogo posrednika: »Praviloma je zveza med znakom, njegovim smislom in njegovim pomenom takšna, da znaku ustreza določen smisel in temu spet določen pomen, medtem ko enemu pomenu (predmetu) ne pripada samo en znak.« (Frege, 2001c: 145)

Čeprav je bilo Fregejevo razlikovanje med *Sinn* in *Bedeutung* podrobno pojasnjeno in argumentirano, ne bo odveč, da ga za zaključek opredelimo znotraj širšega pojma »pomen jezikovne bitnosti«. Tako v zgodovini filozofije kot v analitični tradiciji (v okviru nje še posebej v filozofiji jezika in v »philosophy of mind«) so avtorji za pomen uporabljali različne izraze. Iz zgodovine filozofije je

predmet smisla imena je fizikalni predmet, predmet smisla predikata je pojem.

[24] Iz tega Russell izpelje trditev, da če se smisel imena lahko opiše s predikatom, potem je predikat smisel imena, kateremu ustreza določen referent, če je eksistenčni stavek, v katerem nastopa zgolj ta funkcija, resničen.

že v okviru aristotelovske tradicije veljala delitev na »obseg« (*ekstenzija*) in »vsebino« (*intenzija*) pojma[25], ki je nastopal v silogističnih sodbah. Vsebina pojma, ki v tradicionalno odgovarja na vprašanje »Kaj?«, odgovarja temu, čemur danes pravimo pomen predikata – pojmu oziroma njegovemu smislu.

Na terminološko pestrost pri uporabi razlikovanja med referenco in pomenom določene besede ali stavka opozarja tudi razlika med *denotacijo* in *konotacijo*, ki je v veliki meri enaka razlikovanju med *ekstenzijo* in *intenzijo.* Rečemo lahko, da v teorijah pomena, vzetem v širšem smislu, vsaj v grobem sovpadajo *Sinn* (*smisel*), *pomen*, *konotacija* in *intenzija* – po slovensko *obseg* – stavkov (besed) na eni ter *Bedeutung* (*pomen*), *referenca*, *denotacija* in *ekstenzija* – po slovensko *vsebina* – stavkov (besed) na drugi strani. Prvo navedeno je tisto, kar jezikovne bitnosti (stavki, imena, predikati) izražajo, drugo pa je tisto, na kar se jezikovne bitnosti nanašajo oziroma kar zastopajo:

jezikovna bitnost (stavek, predikat, ime)	
smisel (*Sinn*)	pomen (*Bedetung*)
pomen	referenca
intenzija	ekstenzija
konotacija	denotacija
vsebina	obseg

Vsa navedena razlikovanja v grobem govorijo o istem, čeprav pri določenih avtorjih naletimo na specifične poudarke. Tako *prvo* (smisel, intenzijo, konotacijo, vsebino) kot *drugo* (referenco, ekstenzijo, denotacijo, obseg) lahko pripisujemo jezikovnim izrazom – (lastnim) imenom, (n-členim) predikatom in stavkom –, čeprav določeni avtorji zanikajo (specifično Mill in Kripke za lastna imena), da lahko oboje pripisujemo vsem jezikovnim izrazom. Če bi hoteli v splošnem izraziti razliko med prvim in drugim, potem prvo odgovarja na vprašanje, kaj oziroma kakšna je določena bitnost, na katero se nanaša jezikovni izraz, drugo pa na vprašanje, na katero bitnost se nanaša oziroma jo zastopa določeni jezikovni izraz. Prvo je običajno tisto, kar določa drugo.

Frege, če na kratko ponovimo že povedano, je zagovarjal stališče, da ima vsak jezikovni izraz tako *Sinn* kot *Bedeutung*. V članku »O smislu in pomenu«, kjer je opredeljeval to, kar izražajo stavki identitete, meni, da je smisel [Sinn] lastnega imena način danosti njegove reference [*Bedeutung*] – predmeta, ki ga ime zastopa.[26] Smisel imena »Aristotel« je tako (med drugim), da je bil rojen v

[25] Ta razlika v veliki meri sovpada z razliko med *eksistenco* in *bistvom v* klasični filozofski tradiciji.

[26] naznačena razlika povzroča težave tudi prevajalcem Fregejevega teksta »Über Sinn und Bedeutung« v angleščino, saj je preveden na različne načine, na primer kot »On Sense and Denotation«, »On Sense and Nominatum« ter tudi kot »On Sense and Reference« in »On Sense and Meaning«. Nekateri avtorji, ki pišejo v

Stagiri, da je bil učitelj Aleksandra velikega itd., referenca tega imena pa je oseba, ki jo imenujemo tako. Smisel jezikovnega izraza v splošnem identificira s tem, kaj ta jezikovni izraz doprinese h kognitivni vsebini stavkov, katerih del je ta izraz. To velja tako za ime kot predikat, o smislu predikata Frege ni napisal kaj bistveno več, kot je navedeno, medtem ko referenco [*Bedeutung*] predikata motri kot pojem, ker zanj zahteva objektivno danost; v tem se pojmi razlikujejo od predstav. Smisel stavka je po Fregeju misel, ki je prav tako objektivna, misel pa določa referenco stavka, ki pa je zanj resničnostna vrednost (resnica oziroma neresnica). Za Fregeja ima lahko jezikovni izraz smisel, ne da bi imel referenco. Še drugače rečeno: smisel je za Fregeja vrsta pomena, ki jo ima neki jezikovni simbol ne glede na svojega (domnevnega) referenta.

Intenzija (konotacija) je v sodobni logiki tisto, kar določa ekstenzijo (denotacijo) nekega termina (izraza) oziroma določa, kaj spada v ekstenzijo (obseg) tega izraza. Tehnično gledano je definirana kot funkcija, ki za vsak možni svet pripisuje nekemu terminu (izrazu) ekstenzijo v tem svetu. Ekstenzija (denotacija, referenca, obseg) nekega izraza (besede) je tisto, kar ta beseda zastopa. Denotacija je Russellov izraz za način reference določnih opisov. Tako je referenca lastnega imena oziroma določnega opisa neki predmet, ki ga to ime zastopa. Na primer, določni opis »slovenski predsednik v letu 2013« in lastno ime »Borut Pahor« imata istega referenta, to je predsednika Boruta Pahorja. Res pa je, da je prvo ne-togi, drugo pa togi označevalec, saj če ne bi bil izvoljen Pahor, bi bil sedaj slovenski predsednik nekdo drug, Borut Pahor pa bi še vedno bil Borut Pahor. Ekstenzija enočlenega predikata je množica stvari, ki jih določen predikat zastopa. Ekstenzija n-členega predikata so urejene n-terke. Obseg predikata »naravno število« so tako vsa naravna števila, obseg dvočlenega predikata *»x* je naslednik od *y*« pa množica urejenih parov <2, 1>, <3, 2>, <4, 3> itd. Podajmo še en primer: smisel/vsebina/konotacija/intenzija pojma »človek« je, da je »racionalna žival«, referenca/obseg/denotacija/ekstenzija tega pojma pa vsi posamezniki, ki spadajo pod ta pojem, ker so ljudje.

Smisel kot »način danosti« je *kriterij*, s pomočjo katerega je pod različnimi pogoji določena *referenca.* Z dojetjem misli dojamemo pogoj resničnosti stavka. Misel, ki je »smisel stavka«, postane s tem, ko se nanaša na resničnost, *dejstvo.* Frege (1981) se v *Misli* huduje nad naravoslovci, ki kričijo »Dejstva!«, in jim odgovarja: »Dejstvo je misel, ki je resnična.« Misel sama pa ne pripada niti mentalni niti fizikalni realnosti, ampak skupaj s pojmi ter z Resnico in Neresnico »naseljuje« tako imenovano tretje kraljestvo, ki ga ljudje pod nobenimi pogoji ne moremo soustvarjati, ampak ga samo odkrivamo in dojamemo. Frege se, razen pri pojmu »eksistenca«, izkaže za ortodoksnega platonista.

angleščini, Fregejev »Bedeutung« prevajajo kot »significance« ali celo kot »indication«. Fregejev »Sinn« je manj problematičen, čeprav ga nekateri prevajajo kot »meaning« kakor, na primer, Russell v članku »O denotaciji«. (Russell, 1905)

FREGE'S PHILOSOPHICAL ANALYSIS

The paper deals with conception of philosophical analysis of the earliest analytic tradition, as developed by Gottlob Frege. Following Michael Beaney who in Stanford Encyclopedia of Philosophy defines various philosophical aspects of analysis, it is shown that although it is true that we should understand Frege's attempt to derive arithmetic from logic in the regressive sense, his philosophical analysis is mostly the interpretive one. In this context, Frege's distinction between *Sinn* and *Bedeutung* laid the foundations of contemporary philosophy of language.

Keywords: philosophical analysis, existence, meaning, reference, Gottlob Frege.

Literatura

Beaney, M. (1996). *Frege: Making Sense.* London: Duckworth.

Beaney, M. (2003). »Analysis«. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2003 Edition). Edward N. Zalta (ed.). URL= <http://plato.stanford.edu/archives/sum2003/entries/analysis/>.

Davidson, D. (1984). *Inquiries into Truth and Interpretation.* Oxford: Oxford University Press.

Frege, G. (<1884). »Dialog mit Pünjer über Existenz (neobjavljeno)«. V Herman, H., Kambartel, F. & Kaulbach, F. (ur.) (1969), *Frege: Nachgelassene Schriften*, Hamburg: Felix Meiner.

Frege, G. (1879). *Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens.* Halle: L. Nebert.

Frege, G. (1881). »Funktion und Begriff«. Vortrag, gehalten in der Sitzung vom 9. Januar 1891 der Jenaischen Gesellschaft für Medizin und Naturwissenschaft, Jena.

Frege, G. (1882a). »Über Sinn und Bedeutung«. *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik,* 100.

Frege, G. (1882b). »Über Begriff und Gegenstand«. *Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Philosophie,* 16.

Frege, G. (1966). *Funktion, Begriff, Bedeutung.* Göttingen: Vandenhoeck/Rupprecht.

Frege, G. (1980). *Philosophical and Mathematical Correspondence.* Oxford: Basil Blackwell.

Frege, G. (1981). »Misel – logična preiskava«. *Anthropos*, št. 4–6, str. 117–131.

Frege, G. (1987). *Die Grundlagen der Arithmetik.* Reclam: Stuttgart.

Frege, G. (2001a). »Osnove aritmetike. Logičnomatematična raziskava o pojmu števila.« V Frege, G., *Osnove aritmetike in drugi spisi,* Krtina: Ljubljana, str. 9–118.

Frege, G. (2001b). »Funkcija in pojem«. V Frege, G., *Osnove aritmetike in drugi spisi,* Krtina: Ljubljana, str. 121–142.

Frege, G. (2001c). »O smislu in pomenu«. V Frege, G., *Osnove aritmetike in drugi spisi,* Krtina: Ljubljana, str. 143–165.

Frege, G. (2001d). »O pojmu in predmetu«. V Frege, G., *Osnove aritmetike in drugi spisi,* Krtina: Ljubljana, str. 167–180.

Frege, G. (2001e). »Pismo Husserlu«. V Frege, G., *Osnove aritmetike in drugi spisi,* Krtina: Ljubljana, str. 181–184.

Frege, G. (2001f). *Schriften zur Logik und Sprachphilosophie.* Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Haaparanta, L. (1986). »Frege on Existence«. V Haaparanta, Leila & Hintikka, Jaakko (ur.), *Frege Synthesized,* Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, str. 155–174.

Kenny, A. (2006). *Wittgenstein, Revised Edition.* Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.

Kripke, S. (1980). *Naming and Necessity.* Oxford: Blackwell.

Kripke, S. (2000). *Imenovanje in nujnost.* Ljubljana: Krtina.

Moore, G. E. (1942). »Reply to My Critics«. V Schilpp, P. A. (ur.), *The Philosophy of G. E. Moore,* Evanston: Northwestern University Press, str. 660–667.

Quine, W. V. O. (1963). *From a Logical Point of View.* New York: Harper Rowe.

Quine, W. V. O. (2001). »O tem, kar obstaja«. *Analiza,* 5, št. 4, str. 53–66.

Russell, B. (1905). »On Denoting«. *Mind,* New series, Vol. 14, No. 56, str. 479–493.

Russell, B. (1996). »Descriptions«. V Martinich, A. P. (ur.), *The Philosophy of Language.* Oxford: Oxford University Press, str. 208–214.

Russell, B. (tipkopis). »O denotaciji«. (Prevedel Boštjan Kuljič. Prvi bral Marjan Šimenc. Prevod pregledal in popravil Božidar Kante.)

Ryle, G. (2009). »Systematically Misleading Expression«. V Ryle, G., *Collected Papers Volume 2*, London New York: Routledge, str. 41–65.

Soames, S. (2003). *Philosophical analysis in the twentieth century*, Volume 1, The dawn of analysis. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Ule, A. (1982). *Osnovna filozofska vprašanja sodobne logike*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Uršič, M. & Markič, O. (2009). *Osnove logike*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Wittgenstein, L. (1976). *Logično filozofski traktat* (TLP). Ljubljana: Mladinska knjiga.

Wittgenstein, L. (2009). *Philosophische Untersuchungen*. Malden, Oxford: Blackwell Publishing.